

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ЦИГАНОК Ганна Миколаївна

УДК 811.161.2'342

**РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2017

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Висоцький Анатолій Васильович,
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова,
декан факультету української філології та
літературної творчості імені Андрія Малишка.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Навальна Марина Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
професор кафедри документознавства;

кандидат філологічних наук, старший
науковий співробітник
Туровська Людмила Володимирівна,
Інститут української мови НАН України,
старший науковий співробітник
відділу граматики та наукової термінології.

Захист відбудеться «28» квітня 2017 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.25 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано « 28 » березня 2017 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Термінологічна система лінгвістики перебуває в постійній динаміці, що спричинено насамперед розширенням теоретичних і практичних напрямків досліджень мови в усіх її формах і функціональних різновидах. До того ж проблеми формування лінгвістичного терміноапарату актуалізує поглиблення інтегративних зв'язків мовознавства з суміжними науками (філософією, мистецтвознавством, журналістикознавством, історією, психологією, соціологією) та тими, предмет яких, з першого погляду, віддалений від зацікавлень лінгвістів (синергетика, герменевтика, біологія, інформатика тощо). Через це розвиток філології потребує пильної уваги щодо вироблення, стандартизації та дотримання культури послуговування термінологічним апаратом у царинах мовних підсистем.

Українська лінгвістична термінологія – це стратифікована система спеціальних номінацій (однослівних і дво-, три-, багатокomпонентних), що забезпечують пізнавально-інформативну діяльність фахівців.

Розвиток лінгвістики, що поглиблює і розширює пізнання тих чи тих мовних явищ, потребує на певній часово-просторовій осі узагальнень, відображених у різних джерелах, які відбивають процеси розвитку та кодифікації її поняттєвої бази. Насамперед – у словниках лінгвістичних термінів, наприклад Є. В. Кротевича, Н. С. Родзевич (1957 р. (далі – СЛТ Кротевич)), Д. І. Ганича, І. С. Олійника (1985 р. (далі – СЛТ Ганич)), С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор (2001 р. (далі – СЛТ Єрмоленко)), А. П. Загнітка (2012 р.), а також у енциклопедичних виданнях («Українська мова. Енциклопедія» за ред. В. М. Русанівського, О. О. Тараненка та ін. (2000, 2004, 2007 рр. (далі щодо видання 2004 р. – УМЕ)), «Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія» О. О. Селіванової (2006 р.)). Не можна залишати поза увагою проміжну зведену спеціалізовану кодифікаційну працю «Словарь славянской лингвистической терминологии» (1977 р. (далі – СЛТ Слов'янський)). Вагомими джерелами інформації з погляду історії становлення та функціонування лінгвістичної термінології є також підручники, посібники, монографічні праці.

Стале зацікавлення історією становлення і розвитку, принципів кодифікації термінів мовознавства засвідчують насамперед роботи з історії граматичної термінології І. Огієнка, Н. А. Москаленко, О. В. Медведь, І. А. Ярошевич, І. А. Казимірової, з питань термінотворення у галузі словотвору (М. Я. Плющ, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко), ширше – лінгвістики (Є. С. Регушевський, В. В. Німчук, Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, В. В. Захарчин, М. П. Лесюк). Утім, розвиток усіх напрямків філології потребує особливої уваги в контексті формування термінологічних підсистем науки про мову. Серед малодосліджених є й підсистема *української фонетичної термінології*, яку визначають як парадигму

однослівних термінів та термінологічних сполучень таких підрозділів, як загальна, експериментальна та історична фонетика (акустична, артикуляційна, функціональна), акцентологія, інтонологія, складоподіл.

Формування і розвиток *української фонетичної термінології* (далі – УФТ) тісно переплетені з історією граматики, діалектології, історичної фонетики / фонології, історії мови, організацією експериментальних фонетичних досліджень. Українська фонетика своїм корінням сягає кінця ХІХ ст., часу появи праць П. Г. Житецького, А. Ю. Кримського, К. П. Михальчука, О. О. Потебні, О. О. Шахматова та ін., у яких, крім іншого, було закладено фундамент дослідження фонетичної мовної підсистеми. Далі власне в Україні формувалися *Харківська* (Л. А. Булаховський, В. М. Ганцов, М. Г. Йогансен, М. Ф. Наконечний, Ю. В. Шевельов), *Київська* (Є. К. Тимченко, О. Б. Курило, О. Н. Синявський, І. П. Сунцова, В. С. Перебийніс, Л. І. Прокопова, Н. І. Тоцька, Л. Г. Скалозуб, А. Й. Багмут, Н. П. Плющ, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Л. М. Хоменко, О. М. Покидько, О. В. Бас-Кононенко та ін.), *Одеська* (Т. О. Бровченко, В. Т. Волошин, Ю. О. Карпенко, О. І. Бондар та ін.) *фонетичні школи*, що стали не так локальними осередками, як репрезентантами теоретико-методологічних і практичних напрямів у галузі фонетики.

Дослідники-фонетисти в Україні до середини ХХ ст. у своїх працях спиралися на поняттєвий апарат, що містив понад 570 одиниць, сконцентрованих у 28 тематичних групах (СЛТ Слов'янський). Утім, фонологічні напрацювання після 60-х рр. ХХ ст. лише набували темпів розвитку і розширювали напрямки, удосконалювали методологію експериментальних досліджень, що не могло не стимулювати динаміку системи УФТ, розширення й ускладнення її мікропарадигм, термінологічних класів і підкласів. Такі аспекти вивчення лінгвістичної термінології допоки не привертали увагу дослідників, але проблеми терміноапарату підсистем мовознавства набувають актуальності у зв'язку з потребою осмислення поняттєвого наповнення галузі, уніфікації її метамови.

Отже, **актуальність** дослідження УФТ ХХ – початку ХХІ ст. зумовлена потребою: 1) комплексного і всебічного вивчення якісного та кількісного складу підсистеми фонетичних термінів; 2) визначення ієрархії структурно-семантичних і формально-граматичних відношень у ній; 3) окреслення етапів і шляхів формування УФТ у зв'язку з періодизацією розвитку мовознавства і кодифікацією понять і категорій фонетики, змінами у поняттєвому наповненні фонетичних термінів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну працю виконано в контексті науково-дослідної теми кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Лінгводидактичний опис функціонування української мови», що передбачає дослідження української фонетичної термінології.

Тему затверджено на засіданні вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол №9 від 19 травня 2011 р.), а також на засіданні Наукової ради «Українська мова» (протокол №63 від 13 грудня 2012 р.).

Мета роботи – комплексне дослідження розвитку, функціонування та кодифікації української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. у зв'язку з її ієрархічною, структурно-семантичною та формально-граматичною організацією.

Мета дисертації передбачає такі **завдання** дослідження:

1) виявити витoki фонетичних термінів у системі сучасної української літературної мови у зв'язку з етапами розвитку відповідної підсистеми лінгвістичних термінів і становленням наукових шкіл в Україні;

2) визначити основні тенденції в розвитку й уніфікації системи фонетичних термінів у їхньому якісному та кількісному оновленні впродовж ХХ – початку ХХІ ст.;

3) з'ясувати структурно-семантичні особливості УФТ;

4) схарактеризувати лексико-семантичні процеси, що супроводжують розвиток системи УФТ (гіперо-гіпонімічні відношення, опозиційні кореляції, парадигматизації УФТ; синонімії, полісемії, омонімії), встановити їх роль у парадигматизації УФТ;

5) простежити способи творення УФТ і схарактеризувати їх продуктивність;

6) встановити ієрархію парадигматичних класів та підкласів термінологічних одиниць фонетики.

Об'єкт дослідження – українська фонетична термінологія ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – система, структура й кодифікація української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст.

Джерельна база дослідження – словники лінгвістичних термінів ХХ – початку ХХІ ст., енциклопедичне видання «Українська мова»; монографічні праці українських мовознавців, у яких порушено загальні теоретичні і практичні проблеми фонетики, підручники та посібники з фонетики, різні типи словників української мови тощо (99 джерел). Матеріал дослідження склали понад 700 однослівних термінів та термінологічних словосполучень на позначення понять фонетики.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечує використання таких **методів дослідження**: *зіставного* (встановлення диференційних ознак категорій і понять-термінів фонетики), *моделювання* (для визначення системи мікропарадигм, класів та підкласів УФТ, гіперо-гіпонімічних та корелятивних співвідношень між термінами), *описового* (інтерпретація особливостей досліджуваного матеріалу); *лінгвістичного спостереження* (для з'ясування обсягів кодифікації фонетичної термінології) – а також прийомів *діахронно-синхронного аналізу* (для простеження динаміки становлення фонетичної терміносистеми), *компонентного аналізу* (для встановлення семантичної структури термінів), *словотвірного аналізу*

(для виявлення словотвірних особливостей термінів фонетики), *кількісних підрахунків* (для визначення кількості парадигматичних рядів, структурно-граматичних типів УФТ).

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше в українському мовознавстві *виокремлено* фонетичні школи в Україні згідно з територіальним критерієм, а також критерієм теоретико-практичного спрямування діяльності дослідників-фонетистів; *запропоновано* аналіз системи і структури УФТ ХХ – початку ХХІ ст. в її розвитку відповідно до визначених етапів найновішої історії лінгвоукраїністики; *умотивовано* лексико-семантичну і структурно-граматичну організацію УФТ ХХ – початку ХХІ ст. як макрополе з ядерними термінами на позначення розділів і підрозділів фонетики, з мікрополями термінів і термінологічних словосполучень, що репрезентують підрозділи загальної (сегментної, суперсегментної) та експериментальної фонетики; *встановлено ієрархію* парадигматичних класів та підкласів термінологічних одиниць фонетики.

Теоретичне значення дисертації полягає поглибленні знань про особливості й закономірності функціонування та розвитку фонетичної термінології як підсистеми сучасної лінгвістичної фахової мови та загальної лексико-семантичної підсистеми. Отримані висновки уможливають розширення досліджень процесів формування УФТ в українському мовознавстві .

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з тим, що вони можуть бути використані в лінгводидактиці як основа курсів та спецкурсів із фонетики, термінознавства для студентів філологічного фаху, у лексикографічній практиці під час укладання «Словника фонетичних термінів» і галузевих словників.

Основні положення дисертації представлено в доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях («Перспективи співпраці у галузі науки і техніки» (Перемишль, 2012 р.), «Актуальні проблеми науки – 2014» (Прага, 2014 р.), «Наукові горизонти – 2015» (Великобританія, 2015 р.), «Останні досягнення європейської науки – 2016» (Софія, 2016 р.), а також на Міжнародному симпозіумі «“Схід-Захід” Асоціація підвищення кваліфікації та вищої освіти» (Гамбург – Відень, 2016 р.) і на III Всеукраїнському вебінарі «Професійна комунікація: мова і культура» (Житомир, 2016 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 5 статтях, 1 тезах та 5 конференціях, з яких 4 опубліковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному фаховому збірнику, 5 - у закордонних збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (99 позицій), списку використаної літератури (262 позиції). Повний обсяг дисертації – 234 сторінки, основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, методи дослідження, наукову новизну, об'єкт і предмет, з'ясовано теоретичне і практичне значення роботи, схарактеризовано джерела дослідження, подано інформацію про апробацію, обсяг і структуру роботи.

У **першому** розділі дисертації «**Теоретичні засади дослідження української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття**» насамперед наголошено на тому, що, за відомостями з історичного термінознавства, фонетична термінологія складалася поступово, виокремлюючись із граматики. Перші кроки в її формуванні пов'язані як з потребами вдосконалення методів навчання рідної мови, так і з розвитком мовознавчих студій насамперед у галузі діалектології.

Дослідження питання розвитку УФТ ХХ – початку ХХІ ст. ґрунтуються на диференціації таких історичних **етапів** і виконаних у цей період досліджень у галузі фонетики:

1) початок – 20-ті рр. ХХ ст. (Є. К. Тимченко, О. Н. Синявський, О. Б. Курило, І. І. Огієнко);

2) 30-ті – початок 50-х рр. ХХ ст. (академічні праці за редакцією Л. А. Булаховського, дослідження М. Г. Йогансена, І. П. Сунцової, Г. Ф. Шила, А. А. Москаленка);

3) кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст. (М. А. Жовтобрюх, Т. О. Бровченко, П. П. Коструба, А. А. Москаленко, М. П. Івченко, Л. І. Прокопова, Ф. Т. Жилко, С. П. Бевзенко та ін.);

4) 60 – 70-ті рр. ХХ ст. (І. І. Ковалик, В. М. Брахнов, М. А. Жовтобрюх, М. Ф. Наконечний, В. С. Перебийніс, Н. І. Тоцька, Л. А. Близниченко, А. Й. Багмут, Ф. Т. Жилко, С. П. Бевзенко, Ю. О. Карпенко, Ю. В. Шевельов, А. М. Залеський, В. Г. Скляренко, І. В. Борисюк, Н. П. Плющ);

5) 80-ті рр. ХХ ст. (І. Г. Матвіяс, А. Й. Багмут, В. Г. Скляренко, В. В. Винницький та ін.);

6) 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. (В. Г. Скляренко, В. М. Винницький, О. І. Бондар, П. Ю. Гриценко, В. М. Мойсієнко, а також підручники для вишів за редакцією М. Я. Плющ, А. П. Гриценка, О. Д. Пономарева, І. П. Ющука та ін.).

Як найбільш сприятливі періоди формування й кодифікації терміноапарату фонетики схарактеризовано 20-30-ті та 50-80-ті рр. ХХ ст., в які закладено підвалини розвитку теоретичної та експериментальної фонетики в різних освітніх і науково-дослідних центрах України.

З Харківською фонетичною школою пов'язане формування фонетики як науки на початку ХХ ст., фактично – з діяльністю Л. А. Булаховського (період до 1942-го р.). Основну увагу він зосереджував на проблемах порівняльно-історичної акцентології і став зачинателем сучасного напрямку вивчення наголосу в українській мові, розробляв питання історичної фонології у публікаціях на відповідну тему, сприяв унормуванню

фонетичної термінології, готуючи дидактичні праці. Фонетична термінологія розвивалася і завдяки діалектологічним працям В. М. Ганцова, М. Г. Йогансена, І. Трояна як фонолога.

У середині ХХ ст., коли починають готувати визначальні дидактичні праці (“Курс сучасної української мови” за редакцією Л. А. Булаховського, 1951 р.), розробляють підходи до викладу фонетичної та фонологічної систем. Паралельно відбувається унормування фонетичної термінології завдяки діяльності М. Ф. Наконечного.

Представником Харківської фонетичної школи, очевидно, можна вважати Ю. В. Шевельова, який опублікував ряд англomовних монографій з проблем історичної фонології слов’янських, зокрема української, мов.

Київська фонетична школа сформована завдяки діяльності Є. К. Тимченка, який докладав чимало зусиль для створення “Курсу історії українського язика. Вступ і фонетика” (1927, 1930 рр.). Утвердженню фонетичної термінології сприяли й праці О. Б. Курило в галузі діалектології. Етапною є її праця з укладання фонологічної системи української мови, яка лягла в основу розвідки “До поняття “фонема”” (1930 р.). Показовою була й наукова діяльність О. Н. Синявського. У перші десятиліття ХХ ст. І. І. Огієнко готує праці з історії української акцентології “Український наголос в XVI віці”, 1928 р. (м. Ленінград), “Східнослов’янський наголос у XIV-м віці”, 1937 р. (м. Львів).

У 40-ві рр. ХХ ст., коли формується напрям експериментальної фонетики, в Києві виокремлюються дві гілки “Київської фонетичної школи”: одна – у Київському університеті імені Тараса Шевченка (І. П. Сунцова, 1946 р.), інша – в Інституті мовознавства АН УРСР (1960 р., з 1990-го – в Інституті української мови НАН України). Саме експериментальні дослідження з фонетики українців Н. І. Тоцької та Л. І. Прокопової в КНУ імені Тараса Шевченка заклали теоретичні основи опису голосних і приголосних сучасної української мови. Напряму сегментної фонетики, інтоналогії розвивали Н. М. Плющ, О. В. Бас-Кононенко. Відділ експериментальної фонетики Інституту мовознавства АН УРСР розпочав свою роботу 1964-го року (очолив його Л. А. Близниченко) і працював до початку 2000-х рр. послідовно над проблемами сегментно-просодичної організації мови, формуванням теорії мовної інтонації (монографії А. Й. Багмут, колективні праці у співавторстві з І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Л. М. Хоменко, О. М. Покидько).

Початок історії **Одеської школи** експериментальної фонетики одні датують 1905-им роком, оскільки тут зусиллями О. І. Томсона створюється перша на території сучасної України лабораторія російської та загальної фонетики; інші – 1965-им (коли лабораторію засновано в Одеському університеті ім. І. І. Мечникова).

Під керівництвом Т. О. Бровченко формуються основні напрями фонетики – контрастивна, зіставна, супрасегментні характеристики звукової мови, експериментальні дослідження просодичної системи (англійська,

українська, російська мови), дослідження у сфері інтонології (Т. М. Корольова). Лінгводидактичне значення має підручник «Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія» (К., 2006 р.).

У цій частині дисертації визначено й стисло схарактеризовано основні **джерела вивчення** історії формування й розвитку УФТ упродовж ХХ – початку ХХІ ст., а саме: граматики; монографії, підготовлені представниками фонетичних шкіл України; науково-практичні статті; словники лінгвістичних термінів, загальномовні тлумачні словники, словники іншомовних слів; праці з історії літературної мови, діалектології, орфоепії та сценічної мови, а також численні посібники з теоретичної і практичної фонетики іноземних мов (Київська та Одеська фонетичні школи).

У розділі подано методологічні засади дослідження УФТ як **термінологічної парадигми**, що об'єднує однослівні складники та термінологічні словосполучення, які позначають поняття фонетичної підсистеми мови та вживаються в спеціальній науково-теоретичній, науково-популярній, методичній та навчальній літературі, у фаховій мові фонетистів, фонологів, інтонологів, акцентологів тощо. Фонетичну терміносистему схарактеризовано як упорядковану сукупність термінів на позначення понять фонетики, які перебувають у різноманітних зв'язках і відношеннях.

Фонетичні терміни в системі лінгвістичної термінології кваліфіковано як *макрополе фонетичної термінології* (МФТ), що може бути сегментоване на *мікрополя*, далі – на *тематичні групи* різних ступенів градації (підгрупи, мікрогрупи). Отже, МФТ – це система термінологічних груп у термінологічній підсистемі, яка не є однорідною. Ще один рівень парадигматизації МФТ – виокремлення *лексико-семантичних рядів*, або груп слів (синонімічних, опозиційних, гіперо-гіпонімічних), тобто ще одного рівня ієрархізації фонетичних термінів відповідно до семантики позначуваних ними понять.

Особливістю УФТ є те, що в ній теоретичні і практичні аспекти дослідження переплетені, ця галузь знання, її поняттєво-термінологічний апарат перебуває в активній взаємодії з іншими галузями мовознавства. Щоб чітко окреслити ієрархічну будову МФТ, треба врахувати багатоаспектність досліджень і їх логічну взаємодію. Кожний з напрямів фонетики оформлений у галузь із своїми дослідницькими завданнями і відповідним терміноапаратом, що є наповненням кожного з ядерних мікрополів. Отже, МФТ має такі складники:

I. Центр ядра МФТ – терміни на позначення розділів і підрозділів фонетики (**фонетика: загальна (описова)** (з додатковим спрямуванням – *синхронна та історична фонетика, порівняльно-зіставна фонетика*) **експериментальна** (спорадично зі спрямуванням *перцептивна фонетика*)). Крім того, залежно від виокремлення предмета аналізу загальну та експериментальну фонетику диференціюють на *сегментну та суперсегментну*). Термін **фонетика** кодифікований із двома значеннями:

1) звукова будова мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає звуковий бік мови [УМЕ, с. 700]. Зафіксовано парадигму термінологічних словосполучень до поняття *фонетика* у другому значенні – *артикуляторна фонетика, фізіологічна (органогенетична) фонетика, акустична фонетика, перцептивна фонетика, експериментальна фонетика, інструментальна фонетика* [СЛТ Слов'янський, с. 53, 55]. Досліджувані джерела по-різному виокремлюють кількість таких напрямків: *загальна, історична, фізіологічна* ('артикуляційна фонетика'), *експериментальна, описова фонетика* [СЛТ Кротевич, с.205-206], *описова, історична фонетика* [СУМ Тоцька¹, с. 7, 8], *історична, загальна, експериментальна, описова фонетика* [СЛТ Ганич, с.321-322; УМЕ, с. 700], *історична, загальна, експериментальна фонетика* [СЛТ Єрмоленко, с. 192]. Те, що вже кілька десятиліть кваліфікували як акустичну й артикуляційну фонетику, наприкінці 40-х рр. ХХ ст. А. А. Москаленко пропонував називати *антропофонікою*².

II. Ядерні термінологічні мікрополя утворюють терміни та термінологічні словосполучення, що репрезентують підрозділи загальної (термінологічне мікрополе сегментної фонетики – ТМСегФ, термінологічне мікрополе суперсегментної фонетики – ТМСупФ) та експериментальної (термінологічне мікрополе експериментальної фонетики – ТМЕФ) фонетики.

Із виділеними ТМ співвідносні терміни на позначення наукових напрямів української фонетики загалом. Так, термін *фонологія* закріплений в українському мовознавстві з другої половини ХІХ ст. (першу фіксацію у слов'янському мовознавстві пов'язують з періодом 70-х рр. ХІХ ст., з ім'ям І. О. Бодуена де Куртене). З середини ХХ ст. цей термін вживають у значенні «розділ *фонетики*, що вивчає звуки мови в аспекті їх основної функції – виражати людську думку» [СЛТ Кротевич, с. 207], «розділ мовознавства, що вивчає звуки мови як засіб творення, розпізнавання і розрізнювання морфем, слів і їх форм, тобто функціональні властивості фонем» [СЛТ Ганич, с.323]. В академічних працях закріплено два значення терміна *фонологія*: «1) розділ *мовознавства*, що вивчає звуки з погляду їх функціонування у мові – як фонем; 2) фонологічний *рівень мовної структури*» [УМЕ, с. 703]. У значенні 'розділ сегментної фонології, що вивчає фонему як найменшу одиницю фонологічного рівня' І. П. Сунцова, вихованка Ленінградської фонетичної школи, вживала термін *фонематика*³. Термін *акцентологія* вживають на позначення «розділу мовознавства, присвяченого вивченню особливостей словесного наголосу та його історичних змін в окремій мові або в групі споріднених мов» [СЛТ Кротевич, с. 11]; уперше вжито в 1880 р. (Р. Брандт) [УМЕ, с. 16]. Диференціюють терміни на позначення напрямів – *описова акцентологія, теоретична акцентологія, історична акцентологія, порівняльно-історична акцентологія*

¹ Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, фонологія, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К. : Наук. думка, 1981. – 183 с. ; далі – СУМ Тоцька.

² Москаленко А.А. Фонетика сучасної української літературної мови / А. А. Москаленко. – О., 1947. – 48 с..

³ Сунцова І. П. Фонема. Історичний нарис і спроба визначення поняття / І. П. Сунцова // Мовознавство. – 1934. – Кн. 2. – С. 113-126.

Інтонологія як напрям та його термінологічне забезпечення формується від 60-х рр. ХХ ст.

ІІІ. Периферійні терміни – це терміни біології (анатомії, фізіології, нейрофізіології), фізики, психології, логіки, афазіології й логопедії, фізичної акустики й психоакустики; техніки зв'язку; теорії інформації; кібернетики й інформатики ; статистики; метрики й версифікації; теорії спілкування; когнітології; психології; соціології; історії; фоностилістики як складники виокремлених термінологічних груп (ТГ), тематичних груп термінів (ТГТ), тематичних підгруп термінів (ТПТ), тематичних мікрогруп термінів (ТМТ), тематичних рядів (ТР).

Отже, МФТ – складна система, що побудована як ієрархічна сітка взаємозалежних понять-термінів, гіперо-гіпонімічних залежностей, опозитивних кореляцій.

У другому розділі дисертації «**Лексико-семантична парадигматизація української фонетичної термінології у ХХ – на початку ХХІ ст.**» подано систематизацію фонетичних термінів з урахуванням змін у відповідних тематичних парадигмах.

У складі ТМСегФ диференційовано три ТГ – «акустична фонетика», «артикуляційна фонетика», «функціональна фонетика» (фонологія).

Для ТГ акустичної та артикуляційної фонетики спільним є ядерне поняття-термін **звук**. Воно пов'язане з окресленням предмета фонетики, що вживається з початку ХХ ст. у словосполученнях (К. Михальчук, Є. К. Тимченко, О. Н. Синявський, М. Йогансен, П. П. Бузук, О. Б. Курило). А в середині ХХ ст. його зафіксовано в узагальнювальному понятті *звукова система мови* [СУМ Булаховський⁴, с. 126]. У мовознавстві кодифіковано чотири рівнозначні термінологічні одиниці – *звук, мовний звук, звук мови, звук у мові*. Приядерну зону ТГ акустичної та артикуляційної фонетики складають опозиційні поняття-терміни *голосний звук, приголосний звук*, відповідно – *вокали та консонанти, вокальні звуки та консонантні звуки*. Систему голосних звуків позначають за допомогою терміна іншомовного походження *вокалізм*, приголосних – *консонантизм*. Цей мікроряд вміщує і архаїзми, засвідчені в джерелах 20–30-х рр. ХХ ст., – *голосівки, шелестівки* (Є. К.Тимченко).

Структуру ТГ «акустична фонетика» утворюють гіперо-гіпонімічні ряди термінів: 1) **тон звука** (*основний, власний, характерний, вищий / нижчий, високий / низький, простий, побічний*). У теоретичних викладах Н. І. Тоцької застосовано термін *спектр* – 'сукупність основного тону і додаткових тонів' [СУМ Тоцька, с. 20]. Поняття «додатковий тон» позначає термін *обертон*; 2) **висота звука** (голосу, тону, шуму), архаїчне – *високість звука* (Є. К. Тимченко); 3) **тембр** [забарвлення] (голосу, тону, шуму), архаїчне – *тембро* або *барва звука* (Є. К. Тимченко); 4) **інтенсивність, сила**

⁴ Курс сучасної української літературної мови ; за ред. Л.А. Булаховського. – К. : Рад. школа, 1951. – Т.1. – 287 с.: далі – СУМ Булаховський.

звука (голосу, тону, шуму), ще – *звучність* [СУМ Плющ⁵, с. 17], архаїчне – *натужність* (разом із сучасним *інтенсивність*) *звука* (Є. К. Тимченко); 5) *тривалість звуку* (тону, шуму), ще – *протяжність* (М. П. Івченко), *довгота*⁶; 6) *амплітуда* (тону, шуму); 7) *частота* [коливань] (тону, шуму). Із фізичним терміном *частота* в УФТ зафіксовано ланцюжок взаємозамінних термінів: *спектр частот – форманта*, або *формантна зона* ‘область посилення частоти звуку’. Гіпонімні словосполучення – *перша* (друга, третя, четверта) *форманта* ‘спектр, межі інтенсивності, частоти звуку, виражені у Гц’. В українській фонетиці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. використовують поняття-термін *формантна структура звуку* (Н. І. Тоцька, Ю. О. Карпенко, І. П. Ющук та ін.). Термін *частотний* поширений в експериментальній фонетиці: *частотний рівень фрази*, *частотний інтервал*, *вузький частотний діапазон*; 8) *ритмічність*, *періодичність / неритмічність*, *неперіодичність звуку* [коливання]; 9) *гучність*.

ТГ «артикуляційна фонетика» складається з двох ТГТ – «мовний апарат» та «артикуляція».

ТГТ «мовний апарат» має три ядерні кореляти, що функціонують від початку досліджуваного періоду, – *мовні органи*, *органи мовлення* та *мовний апарат*. Цим ядерним термінам підпорядковані сім ТПТ – *голосовий апарат*, *артикуляційні органи*, *щелепа*, *альвеоли*, *піднебіння*, *язик*, *губи*. З урахуванням розвитку МФТ, у парадигматизації ТГТ «мовний апарат» застосовано сучасну диференціацію рівнів мовного апарату: *нижній поверх*, *середній поверх*, *верхній поверх*, зміст яких конкретизують відповідні терміни біології, анатомії. Принагідно відзначено наявність у складі ТПТ архаїзмів – *органи віддиху*, *гортанка*, *надголосниця*, *обручкова хрястка*, *борлакова хрястка*, *борлак*, *зіво*, *альвеоля* (Є. К. Тимченко), *дишник* (П. П. Коструба) та деякі ін. Ще одна ТПТ у ТГТ «мовний апарат» структурована з двох ТМТ – «*активні мовні органи*» (наприклад, *голосові зв’язки*, *задня частина глотки*, *м’яке піднебіння*, *язичок*, *язик* (*корінь язика*, *передня*, *середня і задня частина спинки та кінчик язика*) і *губи*); «*пасивні мовні органи*» (наприклад, *нижні зуби*, *верхні зуби*, *тверде піднебіння*, *альвеоли*, *щоки*).

ТГТ «артикуляція» утворює ядерне поняття *артикуляція*, з яким співвіднесені термінологічні гіпероніми *артикуляція звуку*, *артикуляційна база*, *фази/етапи/частини артикуляції* (*приступ / екскурсія*, *наступ*; *витримка / експозиція*, архаїчне *держа* (Є. К. Тимченко); *відступ / рекурсія*). У приядерній зоні ТГТ «артикуляція» перебуває ТПТ «*фонація*», у якій, крім названого терміна, є фізико-фізіологічні терміни *фонаційна база*,

⁵ Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. ; за ред. М.Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1994. – 414 с. ; далі – СУМ Плющ.

⁶ Бондар О.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфографія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Друженець. – К. : Академія, 2006. – С.15.

дихання, струмінь видихуваного повітря, фонаційний струмінь, інспіраторний струмінь.

ТПТ «артикуляційна класифікація» охоплює дві опозиційні класифікації. Перша – ТМТ «артикуляційна класифікація голосних», яка ґрунтується на двох гіперонімах – *ряд* та *піднесення/підняття*. Друга – ТМТ «артикуляційна класифікація приголосних», що охопила ТР «артикуляційна класифікація приголосних за місцем творення» з гіперонімами *губний (лабіальний) п. з., язиковий п. з., гортанний, глотковий, фарингальний*, ТР «артикуляційна класифікація приголосних за способом творення» з гіперонімами *зімкнений п. з., архаїчні – замкнений, протиснений п. з.* (Є. К. Тимченко), *щільний п. з., африкати*; ТР «артикуляційна система протиставлень», сформована з використанням термінологічного словосполучення *кореляційний ряд* (напр., *кореляційний ряд глухих – дзвінких приголосних*) і його партитивного відповідника *співвідносна пара / корелятивна пара*; ТР «артикуляційна класифікація приголосних за дзвінкістю / глухістю» з опозиційними парами термінів, сформованими навколо категорійних понять *дзвінкість* і *глухість*; ТР «артикуляційна класифікація приголосних за палатальністю» (наприклад, *непалатальний, твердий п. з., палаталізований (пом'якшений), напівпом'якшений, архаїчне півпалатальний* (Є. К. Тимченко)); ТР «артикуляційна класифікація приголосних за наявністю голосу і шуму» (*сонорний п. з.; шумний п. з.*); ТР «артикуляційна класифікація приголосних за наявністю або відсутністю носового забарвлення (назалізації)» (наприклад, *назальний – неназальний п. з.*; ТР «класифікація звуків за позицією у слові» (*початкова позиція, позиція на початку слова; внутрішня позиція, позиція всередині слова* тощо).

Ядерне поняття-термін ТГ «функціональна фонетика» – *фонема* – активно функціонував вже на початку ХХ ст. У 60-70-х рр. В. С. Перебийніс під впливом ідей структуралізму застосовувала поняття-термін *фонемоїд*⁷ на позначення варіанта фонемі. У 80-х Н. І. Тоцька послуговувалася поняттям *гіперфонема* («гіперфонемі» звукової одиниці, яка не може бути визначена через неможливість вживання її в сильній позиції») [СУМ Тоцька, с. 31], якому в попередній період відповідав термін *архіфонема* [СЛТ Слов'янський, с. 97].

Системність ТГ «функціональна фонетика» відбивають ТГТ «фонемний ряд», «ознаки фонем», «система фонем», «фонемі в мовному потоці». Ядерна ТГТ «фонемний ряд» об'єднує синонімічні термінологічні словосполучення: *фонемний ряд (звукове поле фонемі, фонемне поле), фонемний інвентар, інвентар фонемі, фонемний ланцюжок*, а також ТР на позначення *варіанта фонемі: головний (основний, незалежний) варіант*,

⁷ Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови / В. С. Перебийніс. – К. : Наук. думка, 1970. – С.6, 7.

головний (основний) вияв [фонеми], основний алофон, зрідка – ядро фонемі⁸ / залежний варіант, або варіант (відтінок) фонемі, алофон (факультативний, позиційний, комбінаторний). Складну ієрархічну будову має ТГТ «ознаки фонем». Вона охоплює ТПТ «типологія фонемоутворювальних ознак фонем», ТПТ «позиційні ознаки фонем», ТПТ «позиційні зміни фонем» (комбінаторна здатність фонем, сполучуваність фонем, широта сполучуваності фонем, дистрибуція фонем, алофонічна дивергенція звуків тощо). ТГТ «система фонем» (з ТПТ «система вокалізму» та «система консонантизму») – це група термінів, вживаних для структурування опису фонологічної системи (фонемного інвентаря мови⁹, фонемної системи [СУМ Тоцька, с.47], фонематичної системи [СУМ Плющ, с. 47]). У складі ТГТ «фонемі в мовному потоці» ТПТ «звуковий закон», «модифікація фонем», «чергування фонем».

Структуру ТМСупФ утворюють ТГ «складоподіл», «звукосполучення», «акцентологія», «інтонологія».

У роботі систематизовано ТГ «складоподіл», ядерним терміном якої є **склад** (фонетичний і орфографічний складоподіл, межа складу / складоподілу); гіпонімами – ТР «структура складу» (відкритий склад / закритий склад, неприкритий склад / прикритий склад); ТР «позиція складу» (наприклад, початковий склад / кінцевий склад). Зафіксовано також термінологічні словосполучення з ядерним терміном «склад». У другій половині ХХ ст. термінологічні словосполучення *часокількість складу*, *інтенсивність складу*, *сила голосу* застосовували для характеристики складу, «підвівши» ці гіпоніми до гіпероніма **просодія**, або *просодичний елемент*, *сегментно-просодичний елемент* [СУМ Тоцька, с.133; УМЕ, с. 535].

ТГ «акцентологія» (налічує близько 120 одиниць) складають ТГТ «наголос», «акцентуаційна одиниця», «акцентний тип».

Термінологічне наповнення ТГ «інтонологія» утворили ТГТ «інтонаційна конструкція» (*тон*, *тонема*, *інтонема* *тональний контур* тощо), «інтонування слова» (*підняття тону*, *спад тону*, *акутова інтонація* тощо), «інтонування фрази» (*фонологія речення*, *синтаксична фонетика*, *фраза*, *фразова позиція* тощо).

Виокремлене ТМЕФ диференційоване на ТГ «артикуляційні прийоми дослідження», «акустичні прийоми дослідження», «методи експериментальної фонетики». Це одна з найменших за кількістю складників парадигма, яка має принципові відмінності щодо її складу, адже охоплює не лише УФТ, але й технічні поняття, психологічні, психофізичні, фізичні, хімічні терміни.

Третій розділ «Семантичні й структурно-граматичні особливості української фонетичної термінології» охоплює аналіз частиномовної належності фонетичних термінів (констатовано перевагу іменників і

⁸ Жилко Ф.Т. Фонологічні особливості української мови в порівнянні з іншими слов'янськими. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С.6.

⁹ Там само. – С.7.

субстантивів, близько 30), способів їх творення, особливостей термінологічних словосполучень УФТ, а також системних семантичних властивостей УФТ.

Спостережено, що морфологічні способи творення найпродуктивніші в УФТ. Значна кількість термінів фонетики утворена за допомогою суфіксації (**-ист'** (сонорний → сонорність), **-ен/ј-** (оглушувати → оглушення), **-н/ј/-** (спектрографувати → спектрографування), **-аці/ј/-** (асиміляція, йотація); **-ов-** (придих → придиховий), **-н-** (зуби → зубний), **-альн-** (палаталізувати → палатальний), **-ічн-/ичн-** (емфаза → емфатичний), **-изм/-ізм** (вокал → вокалізм), частина – за допомогою префіксів іншомовного походження (**бі-** (білабіальний), **де-** (депалаталізація), **ре-** (рекурсія), **екс-** (екскурсія), **ко-** (коартикуляція), **син-** (сингармонізм), **архі-** (архіфонема), **ен-** (енкліза), **пар-** (парокситонічний), **про-** (прокліза) та питомих афіксів **не-** (недієзний), **перед-** (переднаголошений). Засвідчено творення УФТ способами основно- (інтонограма), слово- (експериментатор-фонетик), основно-словоскладання (часокількість), усічення основи слова (аудитор), за участю афіксоїдів **моно-**(монофтонг). **інтер-** (інтерконсонантний, інтервокальний), **гетеро-** (гетеросилабічний), **тавто-** (тавтосилабічний), **одно-** (односкладовий), **ди-/дво-** (дифтонг, двоскладовий), **три-** (трискладовий), **ново-** (новоакутовий). Іншомовний терміноелемент **-ем(а)** виділено у двох термінах: *фонема*, *тонема*.

Термінологічні словосполучення (далі – ТС) в досліджуваній термінологічній підсистемі становлять приблизно 500 одиниць, тобто більшу частину МФТ (понад 70%). Вони чітко співвіднесені зі спеціальними поняттями фонетики та мають нерозкладну стійку структуру і високий ступінь варіантності лексичних складників. Саме ядерні поняття *звук*, *фонема*, *голосний*, *приголосний*, *асиміляція*, *інтонація*, *наголос*, *склад*, *пауза*, *функція*, *мова*, *ряд*, *ознака* (*риса*, *властивість*), *закон* конкретизують ТС за чисельними класифікаційними параметрами, що спричинює зростання кількості ТС, утворюваних шляхом нарощування компонентів: до терміна-іменника приєднується прикметник; до сполучення двох іменників приєднується конкретизувальний термін-прикметник і т. ін. Саме такий спосіб формування, розширення і розвитку УФТ забезпечує стрункість цієї термінологічної підсистеми лінгвістичної термінології.

За формальними показниками ТС УФТ є дво- (*протетичний звук*), три- (*втрата кінцевого звука*), чотири- (*асиміляція за місцем творення*), п'яти- (*кореляція за м'якістю і твердістю*), шестикомпонентними (*наголос на третьому складі від кінця*). Серед них є безприйменникові та прийменникові, поширені однорідними складниками словосполучення.

Серед зафіксованих ТС в УФТ переважають словосполучення за моделлю «іменник + прикметник (ки) / прикметники-варіанти» (близько 300 одиниць), тобто атрибутивні словосполучення, наприклад: *гіатовий звук*; *задній альвеолярний приголосний*. Зафіксовано ТС, що мають симетричні

відповідники «атрибутивне словосполучення» = «генітивне словосполучення»: *фонемний інвентар – інвентар фонем*.

Здійснено аналіз ТС «іменник + іменник» з варіантами «іменник + (без прийменника / з прийменником) іменник (+ сполучник, іменник) і т. ін.» (*ознака сонорності, дотик язика, сполучення звуків, вокалізація редукованих*).

Гіперо-гіпонімічні співвідношення в УФТ схарактеризовано за ступенями градації («подрібнення») понять-термінів, виділено групи дво-, три-, чотири-, п'ятиступеневі гіперо-гіпонімічних ряди. На розвиток гіперо-гіпонімічних відношень у терміносистемі УФТ впливає глибина пізнання того чи того явища.

Контрастивні відношення в УФТ встановлено між термінами-одночленами (іменниками та субстантивами чи прикметниками) та термінологічними сполученнями (*голос / шум; сонорний / шумний; кількісна редукація / якісна редукація*). Між членами опозиційних пар подеколи можуть бути «вставлені» проміжні терміни, які підкреслюють явища ступенювання ознаки (*м'який – пом'якшений – напівм'який – твердий приголосний*). Найбільше прикладів контрастивної кореляції зафіксовано в однокорневих термінологічних корелятах (*наголошений / ненаголошений; односкладове слово / двоскладове слово*).

Явище синонімії в УФТ пояснено еволюцією галузевої терміносистеми, супроводжуваною появою нових понять; паралельними процесами засвоєння іншомовних термінів і продукуванням «своїх» на власній національно-мовній основі (*екскурсія* (лат. *excursion*) – *наступ*; *лабіалізований* – *огублений*; *трахея* – арх. *дишник*).

Засвідчено полісемію УФТ, що розвинулася на базі загальноновживаних лексичних одиниць (*звук, голос, вибух, витримка, уподібнення, ротовий, носовий, прогресивний*), а також усередині УФТ (*фонетика, фонологія*). Явища омонімії мають міжсистемний характер (*тертя, якання, шум*).

У Висновках узагальнено основні результати дослідження.

УФТ – це складна система однослівних термінів і термінологічних словосполучень, що впродовж ХХ ст. та в перші десятиліття ХХІ ст. перебуває в розвитку, спричиненому постійною увагою мовознавців-теоретиків і дослідників-експериментаторів до питань звукової будови мови та особливостей її функціональної видозміни.

Кожний із встановлених етапів розвитку УФТ має свої особливості, що репрезентують тенденції розвитку фонетичного напрямку досліджень в Україні. На початку ХХ ст. (30-ті) рр. переважає тенденція до творення термінів на національній основі, на внутрішніх лексичних, граматичних і правописних ресурсах. Наступні 40-50-ті рр. ХХ ст. пов'язані як з дотриманням традицій Московської та Ленінградської фонетичних шкіл і відповідної термінології, так і з розширенням діапазону дослідницьких напрямів (історична фонологія, діалектна фонологія, експериментальні контрастивні фонетичні дослідження), обґрунтуванням основного

теоретичного і практичного питання методології фонетики – зміст поняття «фонема». Кодифікація понять мовознавчої науки у «Словнику лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича та Н. С. Родзевич стала моментом систематизації накопиченого досвіду і передумовою для широкого унормування УФТ на третьому етапі (60-70-ті рр. ХХ ст.), де виявлено ще певну варіантність, дискусійність, неусталеність деяких понять, систематизацій як приголосних, так і голосних української мови. Розширення методів дослідження урізноманітнило якісно терміноапарат фонетики і уможливило розвиток інтонології, акцентології, просодії з ієрархією підпорядкованих ним численних термінів. У цей період значно посилилася тенденція максимального наближення до міжнародних стандартів досліджень у галузі фонетики. Період 80-х рр. ХХ ст. характеризують процеси витіснення варіантів термінів, що не були підкріплені в подальших дослідженнях, а також кореляція термінологічного змісту понять фонетики й фонології з досягненнями фонетичних шкіл Росії. Сучасний період важливий для розвитку фонетичної термінології в плані унормування та кодифікації в різних формах.

Критерієм диференціації Харківської, Київської та Одеської фонетичних шкіл є насамперед територіальний, з яким пов'язаний чинник «наукова проблема та теоретико-практичний доробок дослідника-фонетиста».

На становлення, формування та розвиток УФТ потужний вплив справили становлення і стандартизація термінологічного апарату історії мови, діалектології, граматики (морфонологія, словотвір, синтаксис), стилістики, орфоепії, оскільки формування термінологічних підсистем лінгвістики відбувалося і триває узгоджено з лінгводидактичними чинниками і їх впливом.

З періодами розвитку УФТ співвіднесені тенденції термінотворення: 1) переважання у представників Київської фонологічної школи першої третини ХХ ст. намагання створювати терміни на власне українських внутрішніх ресурсах словотворення; відбиття у формі терміна особливостей граматичних і правописних норм кінця 20-х рр. ХХ ст.; 2) зберігання у 20–60-х рр. ХХ ст. варіантності в оформленні й написанні термінів.

За результатами дослідження, вирівнювання термінологічної системи фонетики відбувалося на тлі дії тенденцій: 1) утвердження міжнародних стандартів терміновживання в підпарадигмі лінгвістичних термінів «звуковий бік мови» під впливом висновків і рекомендацій до уніфікації відповідної терміносистеми, прийнятих Міжнародною термінологічною комісією (лінгвістичною) (1960-1977 рр.); 2) посилення процесу вирівнювання граматичних та правописних норм української літературної мови під впливом російської мовної практики, що спричинило втрату тенденції на створення власних терміноодиниць за внутрішніми законами української мови; 3) збереження в подальшому (від 70-х рр. ХХ ст. і до наших днів) традиції паралельного вживання міжнародних терміноодиниць

та їхніх аналогів, стандартизованих у галузі фонетики в середині ХХ ст.; 4) прагнення дослідників застосувати у своїх працях так звані «індивідуальні» терміни, що відображають результати поглибленого вивчення того чи того явища. Опрацьований матеріал дослідження засвідчив, що більшість термінів, усталених до середини 50-х рр. ХХ ст., вживалася далі. Серед таких, що активно формувалися та набули поширення, в українській фонетиці 80-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. стали поняття-терміни праць Н. І. Тоцької, система термінів навколоядерних понять «інтонологія» (А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Н. П. Плющ та ін.), «акцентна парадигма» (В. Г. Скляренко, В. М. Винницький та ін.); 5) від середини 50-х рр. ХХ ст., коли усталилися основні термінологічні групи УФТ (28 основних об'єднань), подальший розвиток УФТ пов'язаний насамперед з розширенням дистрибуції ключових термінів у межах груп, зі змінами у синтагматиці фонетичних термінів, що спричинювало кількісне розростання складників (орієнтовно на чверть); 6) переважання кількісних змін в УФТ над якісними від 60-х рр. ХХ ст., оскільки на цей час усталилися норми словотворення, граматичного оформлення мовних одиниць, зокрема термінологічних. Посилення термінотворення в галузі фонетики на базі термінологічних словосполучень виявляє чинність тенденції до економії мовних зусиль, розвитку й нарощення препозитивних компонентів-прикметників, а також тенденції до сприяння легшому засвоєнню новітніх понять-термінів; 7) архаїзація частини термінів у зв'язку з подальшим уточненням кваліфікацій звукових явищ.

Ієрархієзована підсистема УФТ зв'язана гіперо-гіпонімічними співвідношеннями в класах та підкласах тематичних об'єднань досліджуваних термінів; у ній дотримані відношення опозиційної кореляції, синонімії, спорадично – омонімії, полісемії, збережені явища структурно-граматичної і морфологічної варіантності.

Основним способом творення фонетичних однослівних термінів є морфологічний (афіксальний, основоскладання, словоскладання), найбільш чинний у 20-60-х рр. ХХ ст. Оскільки УФТ сформувалася на базі понять-термінів іншомовного походження та власне українському, східнослов'янському лексико-семантичному ресурсі, то основна частка термінів прийнята для вживання у готовому вигляді з такими структурними особливостями, які вже в ній засвідчені.

Отже, УФТ упродовж століття перебувала в активному становленні, розвитку, що відбивають кодифікаційні джерела – підручники, словники, монографічні праці різних етапів історії мовознавства.

Перспективи вивчення підсистеми української фонетичної термінології пов'язані з розширенням проблематики дослідження: аналізом процесів функціонування УФТ в інших підсистемах лінгвістичної термінології; опрацюванням мови праць фонетистів та істориків мови, діалектологів з погляду їхнього особистого внеску в історію формування УФТ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Циганок Г.М. Проблеми систематизації сучасної української фонетичної термінології у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму / Г.М.Циганок // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць / редкол.: Ю.В. Кравцова (відп. ред.) [та ін.]; Мін-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 8. – с.57 – 62.
2. Циганок Г.М. Особливості українських фонетичних термінів у галузі морфонологічних процесів / Г.М.Циганок // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 12. – с.71. – 75.
3. Циганок Г.М. Явища синонімії, антонімії, паронімії та ін. в українській фонетичній термінології / Г.М.Циганок // “Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives”. Proceedings of the 9th International symposium (January 27, 2016). “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Viena. 2016. P. 266-271. – закордонне видання.
4. Циганок Г.М. Українські фонетичні терміни у галузі системи вокалізму та консонантизму / Г.М.Циганок // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 1021. Серія: Філологія. Вип.66. с. 258 – 263.
5. Циганок Г.М. «Історична фонологія української мови» Юрія Шевельова та її роль у становленні української фонетичної термінології / Г.М.Циганок // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. праць / редкол.: В.І. Гончаров (відп.ред.) та ін. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 4. С.85 – 94.
6. Циганок Г.М. Вживання української фонетичної термінології при викладанні української мови як іноземної / Г.М.Циганок // Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція, «Найновите постиження на європейската наука», - 2015. Том 9. Филологични науки. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД – с.89 – 92.
7. Циганок Г.М. Аналіз українських фонетичних термінів під час фонетичного членування мовного потоку / Г.М.Циганок // Матеріали за 12-а міжнародна научна практична конференція, «ПОСЛЕДНИТЕ ПОСТИЖЕНИЯ НА ЕВРОПЕЙСКАТА НАУКА – 2016». Том 9. Филологическите науки. Софія. «Бял ГРАД-БГ» ООД. С. 90 – 92.
8. Циганок Г.М. Проблеми кодифікації та упорядкування українських фонетичних термінів / Г.М.Циганок // «Професійна комунікація: мова і культура»: збірник матеріалів III Всеукраїнського вебінару (23

- листопада, 2016 р.) – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2016. – с.116.
9. Циганок Г.М. Основні проблеми класифікацій голосних та приголосних звуків української мови / Г.М.Циганок // *Materialy VIII Międzynarodej naukowo-praktycznej konferencji “Perspektywiczne opracowania są nauką i technicami – 2012” Volume 12. Filologiczne nauki.: Przemysl. Nauka i studia.* – с. 78 – 79.
  - 10.Циганок Г.М. Проблема фонетичних термінів при виконанні експериментально-фонетичних досліджень / Г.М.Циганок // *Materials of the XI International scientific and practical conference, “Scientific horizons”, - 2015. Volume 7. Philological sciences. Sheffield. Science and education LTD* – p. 15 – 18.
  - 11.Циганок Г.М. Становлення фонетичної термінології у галузі фонології / Г.М.Циганок // *Materialy X mezinarodni vědecko – prakticka conference “Aktualni vymoženosti vědy – 2014”. Dil. 9. Filologicke vědy.: Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o* – p. 100 -102.

АНОТАЦІЯ

Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2017.

Робота присвячена актуальній проблемі вивчення підсистеми української фонетичної термінології. У дисертації вперше в українському мовознавстві системно представлено термінологічні групи, підгрупи, мікрогрупи фонетичних термінів, які репрезентують напрями становлення і динаміку розвитку фонетичних шкіл в Україні. Засвідчені в кодифікаційних джерелах (словниках лінгвістичних термінів, підручниках для вищих навчальних закладів, академічних виданнях), а також у науковій, науково-дидактичній літературі фонетичні терміни (однослівні та термінологічні словосполучення) вперше проаналізовано щодо їхніх структурно-семантичних (семантичних відношень – гіперо-гіпронімічних, синонімічних, опозиційних, полісемічних, омонімічних), а також формально-граматичних особливостей.

Ключові слова: фонетичний термін, парадигма фонетичних термінів, гіперо-гіпронімічний ряд, синонім, полісемія, варіантність опозиційне відношення, термінологічне словосполучення.

АННОТАЦИЯ

Цыганок А. Н. Развитие украинской фонетической терминологии ХХ – начала ХХІ века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2017.

Работа посвящена актуальной проблеме изучения подсистемы украинской фонетической терминологии. В диссертации впервые в украинском языкознании системно представлены терминологические группы, подгруппы, микрогруппы фонетических терминов в контексте их образования и динамики развития фонетических школ в Украине. Зафиксированные в кодификационных источниках (словарях лингвистических терминов, учебниках для высших учебных заведений, академических изданиях), а также в научной, научно-дидактической литературе фонетические термины (однословные и терминологические словосочетания) впервые проанализированы с точки зрения их структурно-семантических (семантических отношений – гиперо-гипонимических, синонимических, оппозиционных, омонимических, паронимических), а также формально-грамматических особенностей.

Ключевые слова: фонетический термин, парадигма фонетических терминов, гиперо-гипонимический ряд, синоним, полисемия, вариантность, оппозиционные отношения, терминологическое словосочетание.

ANNOTATION

Tsyhanok A. The development of the Ukrainian phonetic terminology of the XX - beginning of XXI century. - Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of philological sciences, speciality 10.02.01 - Ukrainian language. – Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2017.

In the research the Ukrainian phonetic terminology is represented as a complex system of one-word terms and terminological phrases. It has been developed during the XX century and the first decades of the XXI century as linguists-theoreticians and researchers-experimentalists has been shown attention to the problems of the language sound construction and peculiarities of its functional modification.

In the dissertation the stages of the development of the Ukrainian phonetic terminology are constituted and their peculiarities are determined. The tendency of creating new terms on the national base, internal lexical, grammar and orthographical resources is correlated at the beginning of the XX century – thirties of the XX century. The following the 40-50 of the XX c. are connected both following the traditions of Moscow and Leningrad phonetic schools and

appropriate terminology and widening the range of the directions of researches (historical phonology, dialect phonology, experimental contrast phonetic researches), argumentation of fundamental theoretical and practical issue of the phonetics methodology – the meaning of the term “phonema”. It is mentioned that the codification of definitions of linguistics in “Dictionary of linguistic terms” by Y.Krotevich and N.Rodzevych became the point of systematization of accumulated experience and precondition for the wide standards establishment of Ukrainian phonetic terminology during the third stage (60-70 XX c.). According to the last it was discovered some variance, debatableness, unestablishment of some terms, systematizations consonants and vowels of the Ukrainian language. In this period the tendency of maximum approach to the international research standards in the field of phonetics was increased. The period of the 80 XX c. is characterized by the processes of forcing out of the terms variants that were not unsupported by the following researches as well as correlation the terminological meaning of the definitions of phonetics and phonology with Russian phonetic schools achievements. The modern period is important for the development of phonetic terminology because of standardization and codification in different forms.

To characterize Kharkiv, Kyiv and Odessa phonetic schools the territorial criteria connected with such factor as “scientific problem, theoretical and practical work of researcher-phonetist” was proposed.

The connection of standardization of terminological apparatus of the language history, dialectology, grammar, stylistics, orthoepy to subsystem of phonetic terms is taken into consideration.

According to the results of the research was found out the fact that the phonetic terminological system levelling took place on the background of the following tendencies: 1) constitution of international standards of term usage under the influence of conclusions and recommendations to unification appropriate term system accepted by International terminological committee on linguistics (1960 – 1977); 2) intensification of the process of grammar and orthographical standards of the Ukrainian language leveling under the influence of the Russian language practice causing the loss of the tendency of creating own term-units according to the internal laws of the Ukrainian language; 3) further saving (from the 70 XX c. till nowadays) the tradition of parallel using of international term-units and their analogies, standardized in the field of phonetics in the middle of the XX c.; 4) researchers aspiration for applying in their works so called “individual terms” displaying the results of advanced studying of some phenomena; 5) from the middle of the 50 XX c. when the principal terminological groups of the Ukrainian phonetic terminology was established (28 essential unities) the development of the

Ukrainian phonetic terminology is connected on the widening of the distribution of the key terms inside the groups, changes in syntagmatic of phonetic terms causing the quantitative increase of components; 6) predominance of quantitative changes in the Ukrainian phonetic terminology over qualitative ones from the 60 XX c. as at that time the standards of word formation, grammar designing of the language units such as terminological ones were established. The increase of term formation in the field of phonetics on the basis of the terminological phrases shows the tendency of speech saving efforts, development and augmentation of prepositive components-adjectives and tendency to contribution of easier adoption of new terms and definitions; 7) archaization of some terms in relation to further specification of the sound phenomena classification.

It is found out that the main way of creation of phonetic one-word terms is morphological (affixal, stemcomposition, wordcomposition) widespread in the 20-60 XX c. As the fact that the Ukrainian phonetic terminology was formed on the base of the terms and definitions of the foreign origin and the proper Ukrainian, East Slavonic, lexical and semantic resource, so the principal terms are used as ready-made terms with such structural peculiarities, which are not new.

Hierarchical subsystem of the Ukrainian phonetic terminology is linked by hyper-hyponymic correlations in classes and subclasses of theme unities of the terms under research; the relations of the oppositional correlation, synonymy, sporadically - homonymy, polysemy are followed, the phenomena of structure and grammar and morphological variance are saved.

In conclusion it should be mentioned the fact that the Ukrainian phonetic terminology has been established and developed during the century that is represented by the codification of sources – textbooks, dictionaries, monographies on different stages of the history of linguistics.

Key words: phonetic term, the paradigm of phonetic terms, hyper-hyponymic row, synonym, terminological phrase.

Підписано до друку 23.03.2017 р. Формат 60x84/16.
Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Тир. 100 прим. Зам. № 095.
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26